

Skutočný príbeh o žene, ktorá zachránila
viac ako 2 500 detí z varšavského geta

Irenine DETI

MOTYL

Tilar J. Mazzeová

Irenine
DETI

Skutočný príbeh o žene, ktorá zachránila
viac ako 2 500 detí z varšavského geta

Irenine DETI

Tilar J. Mazzeová

VYDAVATELSTVO MOTÝL

IRENA'S CHILDREN

By Tilar J. Mazzeo

Copyright © 2016 by Trifecta Creative Holdings, Inc.

All rights reserved

First published by Gallery Books an imprint of Simon and Schuster,
Inc. 1230 Avenue of Americas New York, NY 10020

Translation © Michal Zidor 2017

Design © Motýľ design 2017

Cover Photo © Jewish Chronicle/Schultz Reinhard Kollektion/
Alamy Stock Photo

Slovak edition © Vydavateľstvo Motýľ 2017

ISBN: 978-80-8164-131-2

Pre Roberta Milesa

Zrelosť je všetkým

Obsah

Predhovor	9
Úvod	15
1. KAPITOLA Začiatky Ireny Sendlerovej	22
2. KAPITOLA Dievčatá Dr. Radlińskiej	38
3. KAPITOLA Steny hanby	60
4. KAPITOLA Okruh mladých	81
5. KAPITOLA Dr. Korczak	93
6. KAPITOLA Sila geta	105
7. KAPITOLA Cesta do Treblinky	122
8. KAPITOLA Dobrá víla Umschlagplatzu	138
9. KAPITOLA Posledná mňa	156
10. KAPITOLA Agenti odboja	169
11. KAPITOLA Žegota	183
12. KAPITOLA Na okraji priepasti	202
13. KAPITOLA Alin vzostup	219
14. KAPITOLA Aleja Szucha	235
15. KAPITOLA Irenina poprava	253
16. KAPITOLA Boj o Varšavu	268
17. KAPITOLA Koniec príbehov	279
Epilóg: Koniec príbehu o Irene Sendlerovej, 1946 – 2008	285
Doslov: Autorkina poznámka k príbehu <i>Ireniných detí</i>	291
Podakovanie	295
Obsadenie postáv	297
Poznámky	306
Bibliografia	339

Predhovor

Krakov, 2009

Keď som okolo roku 2009 navštívila Poľsko, myslela som si, že to bude dovolenka. Môj brat a švagriná, ktorí pracovali na Ministerstve zahraničných vecí Spojených štátov, už niekoľko rokov žili v Krakove a nejaký čas predtým bývali vo Vroclave. Boli svedkami integrácie tejto krajiny do Európskej únie a jej rapidnej druhej postkomunistickej transformácie. Ich dve deti – dvojčatá, ktoré v tom čase neboli ani batolátami – sa učili svoje prvé slová po poľsky a moja švagriná bola riaditeľkou medzinárodnej školy situovanej za mestom.

Všetci traja sme formálne vyrastali ako katolíci, aj keď podľa mňa nikto z nás nemal zvláštny záujem o náboženstvo. Keďže Krakov na rozdiel od Varšavy unikol bombardovaniu alebo úplnému vypáleniu na konci druhej svetovej vojny, jeho katolícke dedičstvo sa dá vidieť v celej architektúre starého mesta. Je to krásne a v určitom smere stále stredoveké mesto. Len málo mestských častí má však takú atmosféru ako historická židovská štvrť Kazimierz, kam chodievajú turisti na púť do továrne Oskara Schindlera a za kľukatými ulicami, kde sa točili scény na Spielbergov film *Schindlerov zoznam*. Na druhej strane, ak si chcete predstaviť, ako vyzeralo varšavské geto v štyridsiatych rokoch dvadsiateho storočia, nemá zmysel chodiť do Varšavy. Zostala tam už len jeho maličká časť. Geto bolo na jar roku 1943 vypálené. Po varšavskom povstaní,

ku ktorému došlo o rok a niečo neskôr, bol zvyšok mesta zrovnaný so zemou a iba desať percent budov zostalo stáť. Varšava je v podstate moderným mestom.

V čase, keď som tam prišla, bola škola v posledných fázach veľkého investičného projektu a práve sa budoval a oplocoval areál školy. Moja švagriná zo žartu vravela, že trávi svoje dni predovšetkým hrešením miestnych stavbárskych pracovných skupín, a nahromadila si farbistú zbierku poľských nadávok. Miesto stavby bolo už roky zvlnenou farmárskou pôdou a na jednom konci pozemku nechali rásť lesný háj uprostred polí a neskôr rozptýlených predmestských domov. Zatiaľ čo sme nečinne postávali na okraji húštiny, aby reč nestála, opýtala som sa, kto lesík vlastní a prečo ho očividne nechal celé desaťročia divoko rásť. Po chvílkovej odmlke si švagriná vzdychla a odvetila: „Vieš, neďaleko odtiaľto prechádzali vlaky do Osvienčimu. Nie presne tu, ale v tejto oblasti.“ V lesoch nebolo nič, iba park, a vravela, že na začiatku sa tam zvykla prechádzať. Ale v Poľsku je prvého novembra predvečer Všetkých svätých a v celej krajine sa v tú noc dodržiava tradícia zapalovania sviečok na hrobách mŕtvych. Až počas prvých prázdnin v škole, keď sa krajnica lemujúca háj mihotala svetlom nespočetných sviečok, pochopila, že sa tu stalo niečo strašné.

Neskôr jej miestni povedali, že sa to stalo v roku 1945, na konci vojny, keď Červená armáda prenasledovala ustupujúcich Nemcov. Príchod Červenej armády Poliakom nepriniesol žiadnu radosť. Len málo žien – od školopovinných dievčat až po staré babky – uniklo tomu, aby ich v tú zimu v Krakove neznásilnili sovietski vojaci. A len málo Nemcov, ktorí sa stretli so sovietskymi vojskami, sa dostalo cez hranicu. Po celom Poľsku boli stovky nezaznamenaných masakrov – takých, aký sa stal aj tu. Počas komunistickej vlády by si nikto nedovolil zapáliť sviečku v tomto lese, ale teraz sa všetko zmenilo. Stále tu bolo veľa starých mužov a hlavne žien, ktorí si na to

spomínali. „Je to tu všade,“ vravela moja švagriná smutne. „Celé Poľsko je jedným veľkým neoznačeným hrobom a čo môžeš robiť okrem toho, že necháš minulosť potichu pochovanú?“ Šli sme späť do školy a zo všetkých smerov sa k nám do chodby niesli šťastné hlasy detí zo základnej školy. Myslela som na smrť Nemcov, ku ktorej tu došlo, na koľajnice vedúce do Osvienčimu, príbehy o batolátach vytrhnutých z rúk svojich matiek, ktoré vojaci zabíjali tak, že nimi tresli o stenu. Myslela som na svoju malú neter a synovca a ako by som zabila každého, kto by niečo také spravil mojim deťom. O niekoľko dní neskôr sa ma môj brat pýtal, či by som chcela vidieť Osvienčim, a ja som povedala, že nechcem.

O pár rokov neskôr bola moja švagriná jednou z prvých, kto mi vyrozprával príbeh o „Schindlerovi v ženskom vydaní“, Irene Sendlerovej – alebo Irene Sendlerowej, ako sa píše po poľsky. Tie dve konverzácie, v čase a priestore neprepojené, boli však tým, čo podnietilo vznik tejto knihy. Nikdy som nebola schopná oddeliť nitky spájajúce príbeh Ireny Sendlerovej so zážitkom na opustenej poľskej pôde a hlasmi školákov. Ako spisovateľka som sa o to prestala snažiť.

Vo svojom rodnom Poľsku je Irena Sendlerová dnes hrdinkou, aj keď sa ňou stala až v relatívne nedávnych postkomunistických rokoch. Príbeh o nej bol potichu pochovaný celé desaťročia, podobne ako mnohé podobné príbehy po celom Poľsku. Irena spoločne s priateľmi a tímom oddaných spolupracovníkov prepašovala batolátá cez nemeckých strážcov a židovských policajných zradcov z varšavského geta v kufroch a drevených debnách. Preniesla batolátá a školopovinné deti cez mestské smradlavé a nebezpečné kanále. Pracovala so židovskými tínedžermi – z ktorých veľké množstvo tvorili štrnásť- alebo pätnásťročné dievčatá –, ktorí statočne bojovali a zomreli v povstaní geta. A počas toho všetkého bola zamilovaná do Žida, ktorého spolu s priateľmi úzkostlivo ukrývali

počas celej vojny. Jej osobnosť bola pierkom s oceľovým duchom: pred začiatkom vojny bola jeden a pol metrovou útlou mladou ženou pred tridsiatkou, ktorá bojovala s vášnivou a inteligenciou skúseného generála a po celej ploche Varšavy a naprieč rôznymi náboženstvami organizovala premenu tuctov priemerných ľudí na vojenských pešiakov.

Predtým, ako ju gestapo uväznilo a mučilo, Irena Sendlerová zachránila životy viac ako dvom tisíciam židovských detí. Aj keď tým nesmierne riskovala, udržiavala zoznam ich mien, aby mohli rodičia po vojne nájsť svoje deti. Samozrejme, nemohla vedieť, že viac ako deväťdesiat percent ich rodín zahynie, väčšina z nich v plynových komorách Treblinky. Ako ľavicová radikálka a celoživotná socialistka tiež nemohla tušiť, že pre svoje vojnové činy bude po vojne sovietsky komunizmus perzekvovať jej deti.

No aj keď Irena Sendlerová bezpochyby bola hrdinkou – ženou s obrovskou, takmer nepredstaviteľnou morálnou a fyzickou odvahou –, nebola ani svätá. Spraviť z nej v tomto príbehu sväticu by v konečnom dôsledku znamenalo určitým spôsobom zneuctiť komplexnosť a náročnosť jej ľudských rozhodnutí. Zas a znova som počas svojich výskumov a rozhovorov v Izraeli a hlavne v Poľsku počúvala od ľudí, ktorí prežili to obdobie vo Varšave, to isté: „Nechcem o tých rokoch hovoriť s nikým, kto ich neprežil, lebo ak ste tam neboli, nemôžete pochopiť, prečo ľudia urobili také rozhodnutia, aké urobili, alebo akú cenu za to museli zaplatiť.“ Irenin milostný život bol anarchistický a chaotický a stále bojovala s vedomím, že nie je dobrou manželkou alebo dobrou dcérou. Držala svoju chorľavú a krehkú matku v smrteľnom nebezpečenstve a zamlčala jej všetky riziká. Bola ľahkovážna a niekedy krátkozraká, abstraktné záležitosti uprednostňovala pred tými konkrétnymi a občas bola vo svojej nezištnosti dokonca možno aj sebecká. Keď na to nastal čas, v konečnom dôsledku bola z veľkej časti

roztržitou matkou, ktorá pri svojich deťoch často nebola. Bola hrdinkou – hoci týmto slovom aj pohrdala – a zároveň nedokonalou a priemernou ženou. Ale bola aj človekom s takým silným zmyslom pre zámer a spravodlivosť, že dokázala svojím príkladom presvedčiť ostatných okolo seba, aby boli lepší, než by za iných okolností boli, a aby spoločne urobili niečo úžasne mravné a odvážne.

Počas celého písania tejto knihy ma pokorovala aj odvaha tých „ostatných“: tuctov mužov a hlavne žien, ktorí sa k nej potichu pripojili. Irena povedala, že za každé dieťa, ktorého záchranu zorganizovala, v tomto procese riskovalo svoj život v priemere desať ľudí vo Varšave. Bez odvahy a obetovania tých, ktorí sa k nej pripojili, by nikdy nemohla dosiahnuť úspech. Všetci, ktorí Irene pomáhali, mali pred sebou voľbu s obrovskými následkami. Trestom za pomáhanie Židovi bola poprava celej rodiny priamo pred vašimi očami, pričom sa začínalo deťmi. Je banálne a povrchné opisovať komukoľvek, kto miluje svoje dieťa, čo to znamená triasť sa v prítomnosti krehkosti života, a drvivá väčšina Ireniných pomocníkov mala malé deti. No ani raz žiaden z tuctov týchto ľudí pri pomáhaní Irene v jej úlohe necúvol. Irena raz povedala, že ani jeden z nich nikdy neodmietol žiadosť, aby k sebe vzal niekto-ré zo židovských detí.

Toto je príbeh o Irene Sendlerovej, o deťoch, ktoré zachránila, a o tuctoch odvážnych „ostatných“. Je to aj komplikovaný a občas temný, ale inšpiratívny príbeh o Poliakoch. Ak budete mať pocit, že na začiatku knihy spomínam veľa mien, berte do úvahy, že rozprávam príbeh len o zlomku tých, o ktorých vieme, že pomáhali Irene. A vezmite do úvahy tiež to, že počas príbehu sa počet mien bolestivo znižuje. Ich príbehy chcem vyrozprávať preto, aby som si ich aspoň trochu uctila. Ich životy a niekedy aj smrť hovoria o tom, čoho sme ako priemerní ľudia schopní, ak stojíme čelom voči zlu a hrôze.

Úvod

Varšava, 21. október 1943

Aleja Szucha. Irena Sendlerová poznala svoj cieľ. Dvere sa pred ňou zabuchli a čierne väzenské auto sa dalo do pohybu. Dali jej len niekoľko minút na to, aby sa obliekla, a plavé vlasy ostrihané na mikádo mala ešte stále postrapatené od spánku.

Janka Grabowská sa rozbehla po príjazdovej ceste s jej topánkami a hodila jej ich na poslednú chvíľu, čím sa vzoprela proti násilným vrtochom vojakov. Irene ani nenapadlo, aby si ich zaviazala. Sústredila sa na jedinú vec: zostať pokojná a udržať si bezvýraznú, nevzrušenú tvár. Žiadne smutné tváre. To bola múdrosť, ktorú židovské matky odovzdávali svojim deťom, keď od nich naposledy odchádzali v sprievode cudzích ľudí. Irena nebola Židovka, ale stále platilo, že smutné tváre sú nebezpečné.

Nesmú si myslieť, že mám dôvod báť sa. Nesmú si myslieť, že sa bojím. Irena si v mysli opakovala tú myšlienku. Keby tušili, čo skrýva, to, čo ju čakalo, by bolo ešte ťažšie.

Lenže Irena sa *naozaj* bála. Veľmi sa bála. Na jeseň 1943 v nacistami okupovanom Poľsku neexistovali desivejšie slová ako „Szucha ulica“. Možno neboli desivejšie slová ani v celej vojnovnej Európe. Bola to adresa centrály gestapa vo Varšave. Brutalita exteriéru budov zrejme krutým spôsobom vyhovovala zámerom Nemcov. Vo vnútri prízemného komplexu

budov sa chodby ozývali výkrikmi vypočúvaných ľudí. Tí, ktorí to prežili, si potom niesli spomienku na odporný zápach strachu a výkalov. Dvakrát denne, tesne pred poludním a skoro ráno, sa čierne dodávky vždy presne načas vracali z ciel vo väznici Pawiak, aby vyzdvihli poničené a zlomené telá.

Irena predpokladala, že teraz musí byť tesne po šiestej hodine ráno. Možno je už pol siedmej. Čoskoro nad Varšavou vyjde slnko neskorého októbra. Ale Irena nespala už niekoľko hodín, rovnako ako všetci v tom obytnom bloku. Janka, jej verná spolupracovníčka a blízka priateľka, sa v tú noc zúčastnila na malej rodinnej oslave na počesť svätej Ireny. Keď sa najedli studených plátkov mäsa a kúskov koláča, Irenina chorľavá matka a teta, ktorá prišla na návštevu, odišli do spálne. Lenže Janka už minula čas zákazu vychádzania a musela tu stráviť noc. A tak obe mladé ženy zostali v kuchyni a dlhé hodiny sa rozprávali popíjajúc čaj a likéry.

Po polnoci Irena a Janka konečne zadriemali a o tretej nadržanom už obe dievčatá tvrdo spali na podomácky vyrobených ležadlách. Lenže Irenina matka Janina, ktorá ležala v zadnej izbe, spať nemohla. Ako sa jej len páčilo počúvať bezstarostné rozhovory oboch dievčat! Podľa napätej sánky svojej dcéry vedela, že Irena riskuje, preto prežívala silný materinský strach. Pre bolesti sa jej nedarilo zaspať, a tak sa radšej nechala unášať tými myšlienkami. Potom sa z temnoty ozval zvuk, o ktorom vedela, že neveští nič dobré. Odniekiaľ zo schodiska sa ozývalo buchotanie ťažkých topánok. *Irena! Irena!* zasyčala Janina naliehavým tónom, ktorý prenikol do Ireniných snov. Irena sa s trhnutím prebudila a podľa úzkosti v matkinom hlase ihneď vedela, čo to znamená. Tých pár sekúnd, počas ktorých si mohla vyčistiť hlavu, znamenalo rozdiel medzi životom a smrťou pre nich všetkých.

Hneď nato sa ozval hurhaj jedenástich agentov gestapa, ktorí búchali na dvere bytu a dožadovali sa vstupu. Zo

strachu Irena pocítila kovovú chuť v ústach a pod rebrami sa jej dvihla vlna hrôzy, ktorá ňou prechádzala ako elektrické vlny. Niekoľko hodín Nemci chrlili hrozby a nadávky, rozrezávali vankúše a rozbíjali steny a skrine. Vytrhávali podlahové dosky a ničili nábytok.

Stále sa im nepodarilo nájsť zoznamy detí.

Tie zoznamy teraz boli jediným, na čom záležalo. Boli to len tenké a krehké útržky cigaretových papierikov, takmer nič viac ako zrolované kúsky tkaniva, súčasť Ireninho osobného archívneho systému. Lenže na nich boli v kóde, ktorý sama vymyslela, mená a adresy niektorých z tisícov židovských detí, ktoré Irena a jej priatelia uchránili pred hrôzou nacistickej perzekúcie – detí, ktoré stále ukrývali a starali sa o ne na tajných miestach po celom meste a pod Varšavou. Na poslednú chvíľu, tesne predtým, ako sa dvere rozleteli pod búchaním a obuškami gestapa, Irena hodila zoznamy z kuchynského stola Janke, ktorá ich s bezočivou sebaistotou napchala do svojej podprsenky hlboko pod pazuchu. Keby prehľadali Janku, Boh vie, že by bolo po všetkom. Bolo by to ešte horšie, keby prehľadali Jankin byt, kde sa ukrývali Židia. Irena tomu takmer nedokázala uveriť, keď uvidela, že samotní Nemci zakryli najhoršiu časť usvedčujúcich dôkazov: uchvátené sledovala, ako sa malý batoh so sfalšovanými dokladmi a zväzkami ilegálnych bankoviek stratil pod troskami rozmláteného nábytku. V tej chvíli nechcela nič iné, len klesnúť na kolená. A keď pochopila, že gestapo nechce zatknúť Janku alebo jej matku, iba ju, takmer dostala závrat. Vedela však, že smiech vzdúvajúci sa v jej vnútri bol nebezpečne presiaknutý hystériou. *Obleč sa*, povedala si. *Obleč sa a čím skôr odtiaľto odíď.* Rýchlo si obliekla obnosenú sukňu, ktorú si prehodila cez operadlo kuchynskej stoličky len pred niekoľkými hodinami, a čo najrýchlejšie si pozapínala sveter, aby urýchlila svoj odchod pred tým, ako by agenti dostali šancu zmeniť názor. Bosými nohami odkračala

z bytu do chladného jesenného rána. Janku si ani nevšimla, až kým k nej nepribehla.

Lenže teraz, keď sa auto knísalo na každej zákrute, mala čas rozmýšľať nad vlastnou dilemou. Bolo jasné, že skôr či neskôr ju zabijú. To už Irena pochopila. Takto sa skončí jej príbeh. Ľudia sa nevracali z Aleja Szucha alebo z väzenia v gete na Pawiaku, kde držali väzňov medzi vyšetrovaniami, pri ktorých im lámali kosti. Nevracali sa ani z táborov ako Osvienčim alebo Ravensbrück, kam deportovali nevinných ľudí, ktorí prežili mučenie gestapa. A Irena Sendlerová nebola nevinná.

Sedan sa ostro nahol doprava a vyrazil na juhovýchod cez stále spiace mesto. Priamou cestou sa dostanú k širokým predvojnovým uliciam Varšavy – najprv prejdú západne a potom južne od pustiny, ktorá bola kedysi židovským getom. Počas prvých rokov nacistickej okupácie Irena vchádzala a vychádzala z tohto geta niekedy aj tri- alebo štyrikrát denne a vždy pri tom riskovala zatknutie alebo okamžitú popravu, pretože sa snažila zachrániť niektorých spomedzi starých spolužiakov zo školy alebo židovských učiteľov... a tisíce malých detí. Teraz, koncom roka 1943, tu zostali už len trosky. Bolo to popravisisko, nekonečný cintorín. Geto po židovskom povstaní v tú jar zrovnali so zemou a jej priateľka Ala Gołąb-Grynbergová uprostred toho pekla zmizla. V podsvetí sa šepkalo, že Ala je stále nažive v pracovnom tábore v Poniatowe a že je členkou skupiny mladých militaristov plánujúcich ich útek z väzenia. Irena dúfala, že keď sa táto barbarská vojna skončí, Ala sa vráti za svojou malou dcérou Rami, ktorá žila v sirotinici, kam ju Irena schovala.

Väzenské auto prešlo niekoľko ulíc severne od toho, čo kedysi bývalo Poľskou slobodnou univerzitou. Tá inštitúcia bola ďalšou obeťou vojny. Irena získala svoj diplom v sociálnej práci na druhej strane mesta, na Varšavskej univerzite, ale v tridsiatych rokoch Poľskú slobodnú univerzitu často

navštevovala a bolo to práve tam, kde sa vďaka profesorky Helene Radlińskiej sformovala jej skupina odporu. V časoch pred okupáciou to boli takmer všetko študentky doktorky Radlińskiej. Teraz boli súčasťou dobre organizovanej a smelej siete a aj k tej dala podnet profesorka. Jej väznitelov práve táto sieť nesmierne zaujímal. Irena mala teraz tesne po tridsiatke, ale dievčenský, ležérny výzor bol zavádzajúci. Gestapo práve uväznilo jednu z najdôležitejších postáv poľského odboja. Irena mohla len dúfať, že to Nemci nevedeli.

Vedľa nej sediaci vojak vo vysokých kožených topánkach so spleteným bičom a s obuškom na chvíľu stratil ostražitosť. Bol to koniec ich nočnej zmeny teroru. Irena sedela v lone ďalšieho mladého odvedenca a odhadovala, že ten chlapec nemá viac ako osemnásť alebo devätnásť rokov. Napadlo jej, že to dokonca vyzerá, akoby zadriemali. Irena mala pokojnú tvár, ale myšlienky jej v hlave lietali ako divé. Musela toho veľa vymyslieť a mala príliš málo času.

Janka vedela presne, aké sú tie zoznamy dôležité – a nebezpečné. Keby ich objavili, spustilo by to reťazec popráv. Gestapo by vypátralo židovské deti. Zabili by Poliakov, ktorí tie deti ukryli a starali sa o ne. Zofia a Stanisław. Władysława a Izabela. Maria Palesterová. Maria Kukulská. Jaga. A zabili by Ireninu matku, aj keď tá krehká žena pripútaná na posteľ mohla len odhadovať rozsah tajných aktivít svojej dcéry. Nemci sledovali prísnu stratégiu kolektívneho trestu. Za prehrešok jediného človeka postrieľali celú jeho rodinu. Irena si nemohla pomôcť – znova mala pocit, že je zlá dcéra. Vedela, že vždy bola skôr ako jej impulzívny, idealistický otec.

Keby sa zoznamy stratili, alebo keby ich Janka v rámci bezpečnostného oparenia zničila, vyvstala by ďalšia mučivá dilema. Keby Irena zomrela, nikto by ich nevedel zrekonštruovať. Irena bola generálom v tejto občianskej armáde a ako jediná poznala podrobnosti na nich zaznamenané. Sľúbila matkám